

انتشارات مرکز منطقه‌ای
اطلاع‌رسانی علوم و فناوری

دست‌رسی آزاد و بازسازی ارتباط علمی

محمدرضا قانع

دانشیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی
مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری
گروه پژوهشی ارزیابی و توسعه منابع

سرشناسه	: قانع، محمدرضا، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: دسترسی آزاد و بازسازی ارتباط علمی / محمدرضا قانع.
مشخصات نشر	: شیراز: مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۴ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۹۶۴۷۹-۱-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۳ - ۱۶۰.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: ارتباط در دانش و دانش‌اندوزی
موضوع	: Communication in learning and scholarship
موضوع	: انتشارات علمی
موضوع	: Science publishing
موضوع	: آزادی اطلاعات
موضوع	: Freedom of information
شناسه ورود	: ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری
شناسه افزوده	: Iran. Ministry of Science, Research and Technology Regional information center for science and technology
رده بندی کنگره	: AZ۰۰۰
رده بندی دیویی	: ۰۰۰ / ۰۰۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۹۷۱۱۸

عنوان: دسترسی آزاد و بازسازی ارتباط علمی
دکتر محمدرضا قانع

ناشر: انتشارات مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری
تاریخ انتشار: بهار ۱۳۹۹ / شمارگان: ۵۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۶۴۷۹-۱-۲

انتشارات: ۰۷۱-۳۶۴۶۸۴۵۲
نمایر: ۰۷۱-۳۶۴۶۸۳۵۲
صفحه خانگی: <https://ricest.ac.ir>
پست الکترونیک: publication@ricest.ac.ir

شیراز، بلوار جمهوری، خیابان جام جم، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری،
اداره انتشارات، کدپستی: ۷۱۹۴۶۹۴۱۷۱

فهرست مطالب

الف	فهرست مطالب
د	فهرست جدول‌ها
د	فهرست شکل‌ها
هـ	فهرست نمودارها
ز	پیش‌گفتار
۱	فصل اول: رتبه علمی
۱	• مقدمه
۴	• تعریف و تاریخچه رتباط علمی
۶	• مؤلفه‌های ارتباط علمی
۱۰	• ارتباط رسمی و غیر رسمی
۱۴	فصل دوم: مفهوم و تاریخچه دسترسی آزاد به اطلاعات علمی
۱۴	• مفهوم دسترسی آزاد
۱۷	• اهداف دسترسی آزاد
۲۰	• تاریخچه دسترسی آزاد
۲۱	- بیانیه بوداپست
۲۱	- بیانیه بتسدا
۲۲	- بیانیه برلین
۲۷	فصل سوم: اقتصاد مجله
۳۵	فصل چهارم: فوائد دسترسی آزاد در تأثیر پژوهش
۴۰	فصل پنجم: چالش‌های دسترسی آزاد
۴۸	فصل ششم: الگوها و مجراهای دسترسی آزاد
۵۵	- واسپارگاه سازمانی
۵۷	- واسپارگاه موضوعی

- سیاست‌گذاری دسترسی آزاد ۵۹
- نشریات دسترسی آزاد ۶۳
- نشریات کامل دسترسی آزاد ۶۳
- نشریات دسترسی آزاد تأخیری ۶۳
- نشریات دسترسی آزاد تلفیقی ۶۴
- رشد مقاله‌ها و نشریات دسترسی آزاد ۶۴

- فصل هفتم: فعالیت‌های بین‌المللی در حوزه دسترسی آزاد (تجارب جهانی) ۸۴**
 - تشویش‌های پیشرفته ۸۴
 - طرح HPARI ۸۶
 - طرح GORA ۸۶
 - طرح OARE ۸۶
 - طرح ARDI ۸۷
 - برنامه‌های نرم‌افزاری دسترسی آزاد ۹۰
- فصل هشتم: سودمندی دسترسی آزاد از منظر استنادی تا رفاه اجتماعی ۹۱**
- فصل نهم: ایران و جنبش دسترسی آزاد ۱۰۰**
 - دسترسی آزاد به اطلاعات علمی در ایران ۱۰۰
 - دسترسی آزاد و مسائل مالی، فنی و حقوقی ۱۰۶
 - درگاه پیشنهادی برای عملیاتی کردن دسترسی آزاد در ایران ۱۰۷
 - سودمندی آرشیو ملی مدارک الکترونیکی ایران ۱۱۳
 - افزایش دسترسی به تحقیقات ۱۱۳
 - افزایش تأثیر پژوهش ۱۱۳
 - تحلیل استنادی ۱۱۴
 - تهیه ابزاری برای گردآوری فعالیت‌های علمی ۱۱۵
 - تهیه ابزار برای گردآوری فعالیت پژوهشی اعضای هیأت علمی ۱۱۵
 - اشاعه آرشیو مدارک الکترونیکی ایران ۱۱۶

- مؤسساتى كه با آرشيـو مدارك الكترونيكى ايران همكارى دارند ۱۱۷
- محتـواى آرشيـو مدارك الكترونيكى ايران ۱۱۸
- شـروع كار با آرشيـو مدارك الكترونيكى ايران ۱۱۸
- مرحله اول: انتخاب زبان ۱۲۰
- مرحله دوم: تعيين نوع مدرک ۱۲۰
- مرحله سوم: ورود اطلاعات کتابشناختى ۱۲۰
- مرحله چهارم: بررسى ۱۲۱
- مرحله پنجم: قالب‌هاى ذخيره مدرک ۱۲۱
- مرحله ششم: وارسى مدارک ۱۲۱
- مرحله هفتم: کنترل كيفيت ۱۲۱
- فصل دهم: سـجـد ۱۲۴
- فهرست منابع فارسى ۱۳۰
- فهرست منابع انگليسى ۱۳۱
- نمايه موضوعى ۱۴۷

پیش‌گفتار

پژوهشگر، ناشر و نشریه در نظام ارتباط علمی از ارکان اصلی و تأثیرگذار چرخه پژوهش محسوب می‌شوند. رابطه این ارکان از اواسط سده هفدهم میلادی با حمایت انجمن‌های علمی آغاز گردید. گرچه در ابتدا انسجام کنونی را نمی‌توان مشاهده کرد، گذشت زمان اهمیت هر یک از شرکا را برای دیگری آشکار نمود. بیش از سه سده، اکوسیستم ارتباط علمی آنچنان قوام و استحکامی یافت که هر یک از عناصر آن برای بقای خود و تأثیرگذاری، از رویکرد حرفه‌ای، وامدار دیگری شده است. البته علی‌رغم یک رفتار اجتماعی است و کنشگران این اکوسیستم در رابطه با رفتار ناهمگن خود مسئول می‌باشد. در یک طرف این رفتار اجتماعی پژوهشگر و در طرف دیگر ناشر قرار دارد که با دو رویکرد رفاه اجتماعی^۱ (از منظر پژوهشگر) و انتفاع اقتصادی (از منظر ناشر) همزیستی اجباری آنها مداومت دارد. تلاش‌های هر دو رکن معطوف به نشریه می‌باشد که بخش مهمی از فزاینده پژوهش است. نشریه جای نقش اساسی بر عهده دارد. اول اقامه تفوق علمی که اولویت ارائه یک ایده و مالکیت آن توسط پژوهشگر را تصدیق می‌کند. دوم توزیع دانش، با این قصد که دسترسی را برای مخاطب مرتبط فراهم می‌آورد. این نقش، قانون دوم و سوم رانگاناتان را تداعی می‌کند که هر خواننده‌ای کتابش را محرک کتابی خواننده‌اش. سوم اعتبار بخشی که مهر تأیید کنترل کیفیت بواسطه همتراز خوانی است و یکی از مجموعهات محل مناقشه بین پژوهشگر و ناشر است. این مناقشه مربوط به گستراندن چتر حقوق مؤلف و در اختیار گرفتن این حقوق از طرف ناشر می‌باشد. چهارم حفظ و نگهداری اثر به منظور بازایی و قابل استفاده بودن برای آیندگان که موجبات تداوم و پیوستگی حلقه‌های زنجیره ارتباط علمی را فراهم می‌آورد.

بعد از جنگ جهانی دوم ناشران تجاری با در اختیار گرفتن نشریه در سطح وسیع برای چهار نقش فوق که از طرف جامعه علمی حایز اهمیت هستند، برای پژوهشگر تعهد ایجاد نمودند. هدف از پابندی به این تعهد به طور کلی بازگشت اصل سرمایه همراه با سود قابل توجه از طریق واگذاری حق مؤلف به ناشر از طرف صاحب اثر است. تعهدی که در عمل کنترل ارتباط علمی را در سطح جهانی به بنگاه‌های بزرگ انتشاراتی واگذار کرده است. انحصارگرایی در صنعت نشر درآمد بسیار بالایی را نصیب ناشران تجاری نموده است به گونه ای که درآمد حاصل از این صنعت در حوزه نشریات علوم، فناوری و پزشکی برای سال ۲۰۱۳ برابر ۱۰ بیلیون دلار تخمین زده اند (ویر و میب^۱، ۲۰۱۵). بدیهی است چنین بازار تجاری و با سودآوری شگفت انگیز، خود را برای مقابله با دسترسی آزاد به نوشته‌های علمی آماده می‌نماید. ناشران در آغاز جنبش دسترسی آزاد و جلوگیری از خسارت سودآوری صنعت نشر، از چهار نقش نشریه، توجه جامعه علمی را به کنترل کیفیت عطف بردند. ادعای آنان قائم بر این بود که مقاله‌های نشریات دسترسی آزاد مورد داوری همکاران در حوزه تخصصی قرار نمی‌گیرند و دریافت تعداد استناد کم را شاهد بر این ادعا می‌دانستند. با دست زدن چند عامل مانند افزایش نشریات دسترسی آزاد، ایجاد و توسعه واسپارگاه‌های سازمانی و موضوعی، حمایت جامعه علمی از این جنبش، علاقه تأمین کنندگان مالی به سرمایه‌گذاری در پژوهش‌های با دسترسی آزاد به نتایج، راه یابی نشریات دسترسی آزاد به خدمات نمایه سازی معتبر و نظام‌های استنادی مانند گزارش‌های استنادی نشریات در کلاروبیت آنالیتیکس و اسکوپوس، ارائه دلایل علمی تجاری دسترسی به یافته‌ها از طرف ناشران و تحقیقات در خصوص مزیت استنادی دسترسی آزاد و معیت را به نفع این شیوه جدید دستیابی به اطلاعات علمی تغییر داده و موقعیت اینگونه نشریات را به حد زیادی تثبیت شده است. با مراجعه به راهنماهای موجود مانند ROARK, OpenDOAR, DOAJ مشاهده می‌شود تعداد و میزان رشد نشریات دسترسی آزاد و واسپارگاه‌های سازوکار و موضوعی قابل توجه است. بر این پایه، تحقیقات نشان داده است نشریات دسترسی آزاد بین ۲۶ تا ۲۹ درصد از کل نشریات علمی را تشکیل می‌دهند (همان، ۲۰۱۵).

1. Ware and Mabe
2. Institutional and Subject-based repository